

МІСЦЕ МИРОТВОРЧОСТІ В САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ХРИСТІЯНСТВА: *три перспективи*

Анотація. Питання миротворчості та ставлення християн до війни і насильства завжди було і буде однією з фундаментальних проблем, з якою зіштовхнеться кожен послідовник Христа, живучи в гріховному світі. Пошук відповіді тісно пов'язаний із самоідентифікацією християнина як миротворця, і стає необхідним у контексті поточної трагедії війни, оскільки наша ідентифікація визначатиме практичну складову прагнення до миру. У статті викладено три класичні християнські перспективи з питання миротворчості та насильства: пацифізм, теорія справедливої війни та християнський реалізм. Наводиться коротке практичне осмислення, яке може бути корисним в умовах триваючої російської агресії. Пропонуються роздуми, як прихильник тієї чи іншої християнської самоідентифікації міг би бути ефективним миротворцем у наші дні.

Ключові слова: *пацифізм, справедлива війна, християнський реалізм, миротворчість, проблема зла, самоідентифікація.*

Title: “The Place of Peacemaking in Christianity’s Self-identity: Three Perspectives”.

Abstract. The issue of peacemaking and the attitude of Christians to war and violence has always been and will be one of the fundamental problems that every follower of Christ must face when living in a sinful world. The search for an answer is closely related to the self-identification of a Christian as a peacemaker, and becomes necessary in the context of the current tragedy of war, since our identification will determine the practical component of the endeavour for peace. The article outlines three classical Christian perspectives on peacemaking and violence: pacifism, just war theory, and Christian realism. A brief practical understanding is provided that may be useful in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war. The article also offers some possible answers to the question of how a proponent of a particular Christian identity might be an effective peacemaker today.

Keywords: *Pacifism, Just war, Christian realism, Peacemaking, The problem of evil, Self-identification.*

Михайло Абакумов — керівник міжнародного апологетичного служіння «Розумна Віра» (Reasonable Faith) в Україні, бакалавр богослов'я (УЄТС; Київ, Україна), магістрант Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського в Києві (Київ, Україна), магістрант Г'юстонського християнського університету (Г'юстон, США).

«...час любити, і час ненавидіти; час війни, і час миру».
(Екклесіаст 3:8)

ВСТУП

Війна – це страшне зло. Утім, не тільки війна. Як слушно зазначив К.С. Льюїс у своєму есе «Навчання у воєнний час», «Війна не створює принципово нового стану речей: вона лише погіршує те становище, в якому людина перебуває постійно, настільки, що ми вже не в силах його ігнорувати. Людське життя завжди проходить над межею обриву».¹

І справді, хвороби, страждання, муки – все це невіддільні аспекти людського життя. Війна лише посилює їхню присутність, часто до крайнього ступеня. Саме цю крайність і спостерігають українські громадяни з початком повномасштабної війни в Україні та триваючої агресії з боку нашої сусідньої держави.

Але ми згадуємо той факт, що зло не обмежується війною з важливої причини – миротворчість також не обмежується питаннями війни, хоча й відіграє особливо важливу роль саме в часи війни. Але в нас усе ще залишаються й інші питання – сімейні конфлікти, безглузда жорстокість, злочинність, корупція, насильство як фізичне, так і емоційне, і безліч схожих проявів зла. Таким чином, сама по собі миротворчість – це ширша категорія, але яка має безпосереднє застосування в умовах війни, і є особливо актуальною для постраждалих від війни в нинішній час.

Питання миротворчості важливе й з іншої причини. Війна не тільки висвічує проблеми, які й так існують у суспільстві та в самих людях, а й змушує гостро поставити питання про самоідентифікацію. Хто я? Чи маю я власну біблійно обґрунтовану і вистраждану позицію стосовно зла і насильства? Як я уявляю собі миротворчість в умовах реальної агресії Росії та чи не ховаю я образно кажучи «голову в пісок»? Війна змушує кожного більш чітко самоідентифікуватися і зрозуміти своє місце перед Христом. Те, що в мирний час було тільки предметом теоретизування, зараз потребує практичного вирішення. У найзагальнішому сенсі всі люди прагнуть «миру». Але значення цього терміна радикально відрізняється в розумі терористів, злочинців, тих людей, які сьогодні прагнуть фізично «очистити» український народ. І, зрозуміло, в очах християн мир і миротворчість також набувають особливого значення, оскільки розглядаються через призму жертви Христа і Його вчення. З цього випливає, що наша самоідентифікація як християн у цьому конфлікті має різко відрізнитися від того, як бачать себе представники інших точок зору. Але як саме? У статті представлено три перспективи на це питання.

Отже, що означає бути миротворцем з християнської точки зору? І як відповідь на це питання відображає самоідентифікацію християнина

^[1] Див. Lewis C.S. *The Weight of Glory* / HarperOne, 2001. – С. 47-63.

в триваючому військовому конфлікті? Будучи посланцями примирення від Христового імені, якою має бути наша реакція на зло? Що означає бути громадянином як небес, так і своєї земної країни? Чи може християнин вбивати, при цьому залишаючись миротворцем, і продовжуючи любити ворога? Як можна зрозуміти заклики і слова Христа з Нагірної проповіді, які видаються вельми категоричними? Усе це непрості питання, які гостро стоять перед нами сьогодні.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб коротко викласти три християнські точки зору щодо розуміння миротворчості, і що з них випливає. У наше завдання не входить відстоювання однієї конкретної точки зору. Натомість, ми б хотіли відобразити кожную зі сторін у її сильному вигляді та показати, як прихильник тієї чи іншої позиції міг би бути ефективним миротворцем в умовах триваючої російсько-української війни. Кожна з цих точок зору знаходить своїх представників в українській християнській традиції, і в сучасних реаліях ми можемо наживо побачити їхнє співіснування, кооперацію з метою служіння ближньому та захисту рідних місць. Миротворчість – це широка категорія, яка здатна охопити найрізноманітніших християн, і надати їм своє місце у відновленні та формуванні мирного майбутнього для України та українських церков. Обговорення можливостей і викликів, пов'язаних із війною та християнством, є яскравим прикладом того, як християнські богослови можуть з різних боків аналізувати трагедію війни та формулювати той наратив, який був би здатний охопити розмах війни та привнести в нього миротворчий контекст і сенс. Питання ставлення до миру та насильства є одним із ключових у самоідентифікації як окремого християнина, так і християнських спільнот, оскільки саме воно формує та визначає спосіб мислення християн по відношенню до політичних програм, соціальної праці, участі в житті суспільства, та реакції церкви на поточні виклики.

Зрозуміло, ця стаття не в змозі охопити весь спектр поглядів, що існують на цю тему, тому ми обмежимося трьома позиціями, які можна назвати класичними: пацифізм, теорія справедливої війни і християнський реалізм.

Варто зазначити, що дослідники традиційно виокремлюють ще одну позицію, яку можна було б назвати проміжною (поряд із християнським реалізмом), а саме церковно-історичний погляд. Згідно з церковно-історичним поглядом, війна – це радикальне зло, і як теорія справедливої війни, так і пацифізм не можуть розв'язати цю проблему, хоча й несуть у собі певну частку істини. Тому нам просто слід жити з цим парадоксом і діяти відповідно до обставин, що склалися.² Хоча ця точка зору має

[2] Див. виклад цього погляду в Meic Pearse, «A Church Historical View: War as Radical Evil», в *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 169-196.

право на існування, з огляду на те, що вона не пропонує нічого принципово нового, а також поєднує в собі ідеї раніше згаданих поглядів, ми не будемо обговорювати її в цій статті, обмежившись трьома. Стаття також не ставить за мету детальний історичний екскурс з історії розвитку цих позицій, а виходить з уже ретельно сформульованих праць їхніх прихильників. Історичний розвиток християнських поглядів ви можете прочитати в інших роботах.³ Структура цієї статті така: ми послідовно розглянемо три християнські позиції, на початку виклавши суть кожної з них, а потім стисло опишемо практичне осмислення і застосування в сучасних для українців реаліях, що дасть змогу нам побачити грані самоідентифікації християнських мислителів у контексті поточного конфлікту.

ПАЦИФІЗМ

«Практика ненасильства в ім'я справедливості – це не автоматична формула з обіцянкою успіху, але це саме можна сказати і про війну. Зрештою, щонайменше половина людей, які йдуть на війну заради якоїсь мети, що вважається гідною її, приречені бути убитими».⁴
 (Джон Говард Йодер)

А) Виклад позиції

Перша позиція, яку ми розглянемо, ймовірно, є найвідомішою в колах українських християн (особливо євангельських), з огляду на свою уявну простоту. Християнський пацифіст наголошує, що насильство породжує ще більше насильство, і що Сам Ісус Своїм вченням відкинув менталітет *lex talionis* – «око за око». Натомість Ісус у Своїй Нагірній проповіді закликав до радикальної зміни підходу до питання насильства – «не чини опору злу» і «підстав іншу щоку» (Мф. 5:39). Таким чином, християнський пацифізм можна було б звести до поняття ненасильства. Хоча сам по собі пацифізм являє собою цілу групу різних поглядів, усі вони виходять із передумови, що вбивство людей прямо суперечить євангельському вченню Ісуса Христа.⁵

Які основні принципи пацифізму можна виокремити, якщо підсумувати їхні головні тези? Теолог Майлз Вернц викладає чотири центральні принципи, які загалом можна віднести до того, що формує концепцію християнського пацифізму:

[3] Див. наприклад, Ростислав Ткаченко, «*Bellum justum* або війна заради мира: християнська теорія справедливої війни від давнини до сьогодення», у «*Богословіє*», №32, 2022; Олег Борноволоков, «Військове питання та євангельський рух. історичний контекст», у «*Богословіє*», №32:2, 2022.

[4] Yoder J.H. *When War Is Unjust, Second Edition: Being Honest in Just-War Thinking* / Wipf and Stock Publishers, 2001. – С. 74.

[5] Paul Copan, «Just War as Deterrence against Terrorism? Options from Theological Ethics» в *Philosophia Christi*, Volume 18, Number 1, 2016, с. 99-108.

1. Позбавлення життя на війні несумісне з християнським способом життя.⁶ Пацифісти фокусуються на новозавітному вченні, особливо на Нагірній проповіді. Саме тому Старий Заповіт з його частим описом воєн Божого народу, і навіть повеління Бога брати участь у таких війнах, не є непереборним запереченням для пацифістів (хоча, безсумнівно, такі уривки становлять для них певну складність).

Виступаючи від імені анабаптистської традиції, Скот Макнайт стверджує: «lex talionis, що діяв у Торі і спонукав Ізраїль до воєн, перейшов у нову хрестоподібну реальність. Війни Ізраїлю нічого не говорять послідовникам Ісуса про те, як потрібно чинити зі своїми ворогами». Сене вчення Ісуса в тому, щоб «уникати насильства, поглинати несправедливість і жити у світлі того, яким буде Царство, незважаючи на те, яким світ є зараз».⁷ Таким чином, наше завдання – спробувати зрозуміти складні уривки Старого Заповіту у світлі одкровення Ісуса Христа, а не навпаки.

У своєму коментарі до Нагірної проповіді він стверджує, що пацифізм – це найбільш послідовна позиція учня Ісуса. З його точки зору, це зовсім не втеча від реальності або бездіяльність, а миротворче блаженство – прагнення до миру через ненасильницький опір.⁸

Аргумент Макнайта можна було б підкріпити тим фактом, що багато дослідників наголошують на особливому претендуванні на владу Ісуса, і на тому, що Своїм вченням Він змінював усталений юдейський закон. Типовий стиль повчань єврейського рабина полягав у тому, щоб цитувати інших авторитетних учителів, на яких він спирався. Ісус же чинив з точністю до навпаки. Він цитував закон Мойсея («Ви чули, що сказано древнім»), а потім продовжував: «А Я кажу вам ...», – і давав слухачам Своє власне вчення. Таким чином Він прирівняв Свою власну владу до авторитету і влади даного Богом закону. Але справа не тільки в тому, що Ісус прирівнював Свій авторитет до авторитетності божественного закону: Він змінював цей закон, даний через Мойсея, ставлячи Свою владу над ним. Наприклад, у повчанні Ісуса про розлучення, записаному в Євангелії від Матвія 5:31-32 (порівн. Мк. 10:2-12), спочатку Він прямо цитує установку Закону (Втор. 24:1-4), а потім протиставляє йому Своє вчення з цього питання. У Євангелії від Марка додатково повідомляється, що Ісус заявляє, що Мойсей не уособлював досконалу волю Бога в цьому питанні, і стверджує, що Своєю власною владою виправляє Закон, наближаючи його до того, що насправді є волею Бога.⁹ Таким чином, для пацифістів,

[6] Myles Werntz, «A Nonviolence View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 76-78.

[7] Scot McKnight, *The Sermon on the Mount, Story of God Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2013), 133.

[8] Там само, 131.

[9] Крейг У.Л. *На страже* / ХНАЦ, Книгоноша, 2022. – С. 187-188.

постанови Старого Заповіту можна було б ототожнити з дозволеною, але не досконалою волею Бога, тоді як вчення Ісуса являє собою вираз досконалої волі Божої.

2. Відмова забирати життя на війні не означає відмову від принесення блага для миру.¹⁰ Прихильники пацифізму, всупереч популярним уявленням, насправді не виступають проти будь-якого застосування сили. Тому християнські пацифісти зазвичай не виступають проти збереження державних структур, і навіть не проти того, щоб ці структури застосовували силу в крайніх випадках. Однак при цьому вони наголошують на дотриманні першого принципу навіть у таких ситуаціях. Ба більше, прихильники ненасильницького спротиву підкреслюють, що в історії можна знайти чимало прикладів того, як ненасильницькі методи приводили до розв'язання конфліктів і довгострокового миру без залучення масштабних військових дій.¹¹ Зрозуміло, якщо конфлікт уже є розгорнутим, пацифісти ставлять акцент на заклику до страждань, молитви за ворогів і уповання на Бога.

3. Прихильність пацифізму – це не тільки виконання заповіді, а й вступ у життя учнівства і чесноти.¹² Хоча відмова від військової служби і насильства може бути викликана відсутністю мужності, християнський пацифізм ґрунтується на мужній прихильності християнським переконанням. Християнське учнівство ніколи не гарантувало стабільного і мирного життя, а миротворчість і примирення ніколи не було простим завданням, найкращим доказом чого є Сам Ісус Христос. Прикладом такого роду мужності з боку християнських пацифістів можна було б назвати Дітріха Бонгеффера. Етичні дилеми стояли перед ними так само гостро, як і перед багатьма з нас сьогодні. До 1939-го року Дітріх серйозно обмірковував ідею мученицької смерті за відмову від військової служби з міркувань совісті. Однак ситуація була настільки трагічною, що з 1940-го він остаточно вирішив, що хоче пожертвувати своїм життям інакше – він присвятить себе долі Німеччини і долям усіх людей, яким загрожували абсурдні плани рейху.¹³

[10] Myles Werntz, «A Nonviolence View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 79-80.

[11] Мур М. *Кенотическая политика* / ХНАЦ, Книгоноша, 2021. – С. 275-281.

[12] Myles Werntz, «A Nonviolence View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 81-82.

[13] Ferdinand Schlingensiepen, *Dietrich Bonhoeffer 1906-1945: Martyr, Thinker, Man of Resistance*, trans. Isabel Best (London; New York: T&T Clark, 2012), 247. Але варто зазначити, що Бонгеффер не був пацифістом у класичному розумінні цього слова, тож його можна також було б віднести до третьої позиції християнського реалізму, описаної в цій статті. Докладніше див. у книзі автора цієї статті, що готується до видання, Абакумов М. *Війна і віра. Життя та переконання Дітріха Бонгеффера* / ХНАЦ, Книгоноша, 2024.

4. Християнський пацифізм відкидає остаточний поділ між приватним і суспільним.¹⁴ Таким чином, християнську мораль не можна розділити на дві категорії – те, що припустимо тільки для держави, і те, що припустимо для приватної особи, оскільки незалежно від посади, яку ми обіймаємо, ми залишаємося приватними особами, які повинні керуватися, ухвалюючи рішення, біблійними текстами та богословськими міркуваннями, як-от вчення про створення і гріхопадіння. Знову звернемося до Бонгеффера:

«Але Ісусу абсолютно чуже це розрізнення між мною як приватною особою і як посадовою. Він нам ні слова про це не говорить. Він звертається до тих, хто йде Йому слідом, як до тих, хто все залишив, щоб піти за Ним... Він вимагав безроздільного послуху. І справді, назване розрізнення веде до нерозв'язних труднощів. Коли в реальному житті я тільки приватна особа, коли – тільки посадова? Хіба я не залишаюся завжди, коли б на мене не напали, батьком моїх дітей, проповідником моєї громади, політиком моєї держави? Хіба на цій підставі я не зобов'язаний давати відсіч усякому нападу, несучи відповідальність за свою посаду? А на своїй посаді хіба я не залишаюся завжди самим собою, наодинці перед Ісусом? Хіба за такого розрізнення не доводиться забути, що той, хто йде слідом за Ісусом, завжди абсолютно самотній, однак, який врешті-решт може діяти і вирішувати лише за себе самого, і що саме в такій поведінці міститься найсерйозніша відповідальність за тих, кого мені довірено?».¹⁵

Дитрих підкреслює, що христовій любові

«... незнайомі відмінності між категоріями ворогів, для неї є лише одна градація: що ворожий ворог, то сильніша потреба в моїй любові. Чи то ворог політичний, чи то ворог релігійний, від того, хто йде слідом за Ісусом, йому нічого чекати, окрім безроздільної любові».¹⁶

Тому пацифісти наголошують на важливості застосування християнських принципів ненасильства навіть на державних посадах: можна зосередитися на шляхах міжособистісної миротворчості та активного усунення умов, що сприяють виникненню конфліктів. Використовуючи методи міжрелігійного діалогу, створення коаліцій, нарощування потенціалу різних груп населення всередині країни та міжнародної допомоги, ненасильство прагне до багатогранного усунення коренів політичного насильства.

[14] Myles Werntz, «A Nonviolence View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 82-83.

[15] Бонхеффер Дитрих. *Хождение вслед* / РГГУ, 2002. – С. 91-92.

[16] Там само, с. 95.

Б) Практичне осмислення

Отже, давайте тепер підсумуємо і виділимо ключові тези.

1. Пацифізм нагадує нам, що ми не повинні поспішати застосовувати силу, а натомість нам слід шукати дипломатичні рішення, коли це можливо, і працювати спільно, щоб принести зцілення після війни. В умовах війни це означає збереження надії на зменшення кількості жертв, намагання зупинити конфлікт, по можливості, не вдаючись до крайніх заходів і найгірших сценаріїв. Пацифізм – це не просто внутрішнє церковне зобов'язання, але християнський обов'язок із суспільними наслідками.¹⁷
2. Християнський пацифіст є активним учасником суспільного і політичного життя, він не відсторонюється від болю і страждань своїх співгромадян, при цьому несучи в їхні серця християнські принципи миротворчості. Прихильники ненасильства підкреслюють, що християнство – це не форма державного правління, тому пацифісти не закликають країну до повної демілітаризації. Таким чином, пацифіст може і повинен виступати за дотримання принципів справедливості, за покарання винних, навіть якщо при цьому він сам не може через свої переконання виконати смертну кару.¹⁸
3. Пацифізм не рівнозначний бездіяльності та байдужості. Тому пацифістам слід застосовувати силу, коли це необхідно. Християнин не може просто спостерігати за вчиненням насильства над іншою людиною, а повинен спробувати зупинити його, іноді навіть ціною власного життя. При цьому мученицька смерть розглядається як найвищий приклад любові до ближнього.¹⁹ Пацифіст може нести служіння капелана або лікаря, він може бути частиною гуманітарних служб або служб порятунку.
4. Пацифізм спонукає нас ретельно і серйозно аналізувати слова і заклики Нового Завіту. Чи можливо по-справжньому любити свого ближнього, якщо це призведе до того, що він втратить життя? Чи відображає застосування сили (зі смертельними наслідками) дух нашого самовідданого Спасителя, який віддав своє життя? Це важливі питання, над якими слід замислитися кожному християнину.

Отже, з усього перерахованого вище стає зрозуміло, що християнські пацифісти можуть зіграти свою роль у війні, яка триває зараз, найрізноманітнішими способами, а тому було б неправильно заперечувати їхню роль і участь у спробі розв'язання військового конфлікту.

[17] David A. Hoekema, "A Practical Christian Pacifism", *Christian Century*, October 22, 1986, pps. 917-919.

[18] G. Boyd, "Does God Expect Nations to Turn the Other Cheek," in T. York, ed., *A Faith Not Worth Fighting For* (Eugene, OR: Cascade, 2012), 107-24.

[19] Taylor D. *A Change of Allegiance / Radical Reformation Books*, 2008. – С. 164-180.

ТЕОРІЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ

«Справжній солдат бореться не тому, що він ненавидить те, що перед ним, а тому, що він любить те, що за його спиною».²⁰

(Гілберт Кіт Честертон)

А) Вклад позиції

Давайте тепер перейдемо до аналізу другої класичної позиції серед християнських мислителів, яка є загальноприйнятою в деяких християнських традиціях. Так, у «Катехізисі Католицької Церкви» ми можемо прочитати: «Вбивство людини глибоко суперечить гідності особистості та святості Творця». Але далі ми бачимо таке важливе уточнення: «Заборона вбивати не скасовує права знешкодити несправедливого агресора. Законний захист – обов'язок того, на кому лежить відповідальність за чужі життя і загальне благо».²¹

Теорія справедливої війни є найбільш поширеною точкою зору серед християн по всьому світу. Такі богослови, як Амвросій Медіоланський, Блаженний Августин, Тома Аквінський, Раймунд де Пеньяфорд, Франциско де Віторія, Гуго Гроцій намагалися гуманізувати війну, щоб бодай чимось допомогти жорстокій реальності. Вони створили певну моральну базу для ведення війн, явище, притаманне виключно західній цивілізації. У європейській культурі війна розумілася як набір певних правил і норм, без дотримання яких вона набувала неприпустимого характеру.²² Протягом століть існувало сім стабільних і стандартних критеріїв або принципів. І хоча ці принципи можуть бути взяті зі Святого Письма або виявлені в ньому, вони доступні всім за допомогою природного морального закону через совість і розум.

Наприклад, в Амоса 1-2 Бог засуджує язичницькі народи за те, що вони пригнічують свою совість і вбивають вагітних жінок, щоб розширити свої кордони, порушують договори і віддають вразливі верстви населення в руки своїх ворогів. Таким чином, хоча теорія справедливої війни сумісна з християнською вірою, її принципи є більш фундаментальними та коріняться в «природному законі», і згідно з християнством, цей природний або моральний закон є відображенням характеру та заповідей доброго та справедливого Бога, який створив людей за Своїм образом і подобою. Саме тому світські мислителі також інтуїтивно розуміють важливість і правильність теорії справедливої війни. Так, римський державний діяч Цицерон (106-43 рр. до н. е.) сформулював ключові теми справедливої

[20] G.K. Chesterton, *Illustrated London News*, Jan. 14, 1911.

[21] *Катехизис Католической Церкви* / Культурный центр «Духовная Библиотека», 2001. – С. 538.

[22] Історію розвитку традиції справедливої війни ви можете прочитати в Charles J.D. *Between Pacifism and Jihad: Just War and Christian Tradition* / IVP Academic, 2005.

війни у своїй праці «De officiis» («Про обов'язки») задовго до формулювання самої теорії.²³

Отже, які ж принципи справедливої війни? Ерік Паттерсон вводить фундаментальний принцип, проводячи відмінність між справедливим та несправедливим застосуванням сили, що є іншим формулюванням базового законного розмежування між пролиттям безневинної та пролиттям винної крові (див. Буття 9:6). Виходячи з цього принципу, будуються всі інші критерії справедливої війни, які поділяються на три категорії: *jus ad bellum* (справедливість самої війни), *jus in bello* (справедливість під час війни) і *jus post bellum* (справедливість після війни). Головна мета всієї традиції справедливої війни – це прагнення до миру.²⁴ Давайте коротко опишемо кожну з категорій.

I. *Jus ad bellum* (юридичний термін «право на війну»)

Теоретики справедливої війни стверджують, що для того, щоб війна була справедливою, вона має відповідати шести принципам (хоча інколи говорять про сім):²⁵

- 1) **Законна влада:** вища політична влада несе моральну відповідальність за безпеку громадян держави, над якою її було поставлено, і тому зобов'язана ухвалювати рішення про війну і мир.
- 2) **Справедлива підстава війни:** застосування військової сили виправдане тільки тоді, коли спрямоване на самооборону, відстоювання засобів до існування і способу життя громадян. У більш загальному сенсі, підстава може бути справедливою, якщо вона карає винних, запобігає погіршенню стану справ, або відновлює належний стан справ.
- 3) **Справедливий намір:** політичні мотиви підлягають етичній перевірці; застосування насильства заради досягнення порядку, справедливості та остаточного примирення, є справедливим, у той час як застосування насильства заради ненависті, помсти і руйнування не може бути справедливим.
- 4) **Імовірність успіху:** політичним лідерам слід зважати на те, чи зможуть їхні дії принести суттєві результати. Цей принцип залежить від контексту та оцінки ситуації, оскільки в низці випадків може бути доцільно почати діяти, незважаючи на низьку ймовірність успіху, через вагомі причини (наприклад, з метою зупинити геноцид).

[23] Paul Copan, *Introduction, y War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 4.

[24] Patterson E. *Basic Guide to the Just War Tradition: Christian Foundations and Practices* / Yale University Press, 2023. – С. 7.

[25] Див. також Matthew Alexander Flannagan, «Thank God for the New Zealand Anti-Terrorist Squad» y *Philosophia Christi* Volume 18, Number 1, 2016, с. 129-136.

- 5) **Пропорційність цілей:** чи виправдана мета з точки зору витрат людських життів і матеріальних ресурсів?
- 6) **Крайній засіб:** чи є можливим уникнути воєнних дій, шляхом використання традиційних дипломатичних та інших мирних зусиль, щоб не допустити відкритого кровопролиття?

II. *Jus in bello* (юридичний термін «право під час війни»)

- 1) **Пропорційність:** чи співмірні застосовувані на полі бою засоби і тактика поставленим цілям битви?
- 2) **Дискримінація:** чи було вжито заходів для розумного захисту життя і майна мирних жителів?

III. *Jus post bellum* (концепція справедливого завершення війни)²⁶

- 1) **Порядок:** після війни вкрай важливо встановити і забезпечити внутрішню і міжнародну безпеку, а також належне управління.
- 2) **Справедливість:** необхідні справедливі покарання і відшкодування збитків.
- 3) **Примирення:** чи можуть обидві сторони уявити собі спільне майбутнє і рухатися до нього разом?²⁷

Метою справедливої війни є припинення воєнних дій, досягнення справедливого миру та допомога у створенні стабільного уряду. Післявоєнний стан передбачає примирення та зцілення. Прихильники цієї теорії вважають, що християни мають відігравати роль не лише на останньому етапі, а й упродовж усього процесу осмислення війни та участі в ній.

Християнин, прихильник теорії справедливої війни, міг би апелювати до авторитету Ісуса: чи любив Сам Ісус Своїх ворогів, коли виганяв їх із храму, коли називав їх «божевільними» та «сліпими вождями», чи навіть коли Він погрожував їм судом темряви зовнішньої, супроводжуваною плачем і скреготом зубів? Вбачається можливим, молитися за ворогів, зокрема ворогів держави, намагаючись зупинити їх силою, а за потреби і зі смертельними наслідками, щоб уберегти невинні життя.

Як зазначає Н.Т. Райт, бажання захистити громадян і покарати злочинців є «базовим і правильним людським інстинктом».²⁸ В іншому місці він зазначає, що «зло реальне, і деякі люди настільки злі, що ми просто маємо бажати їм суду».²⁹

[26] Див. детальний аналіз останнього етапу в Patterson E. *Ending Wars Well: Order, Justice, and Conciliation in Contemporary Post-Conflict* / Yale University Press, 2012.

[27] Eric Patterson, «A Just War View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 27.

[28] N.T. Wright, *Paul for Everyone: Romans: Part II* (Louisville/London: Westminster John Knox/SPCK, 2004), 85.

[29] From Andrew Byers' interview with N.T. Wright in "N. T. Wright Wants to Save the

Коли поліцейський-християнин неохоче вбиває небезпечного злочинця, який загрожує іншим, це крайній захід, який не походить із ненависті, проти якої виступає Ісус. Ні, це акт любові до невинних (щоб захистити їх), а також до злочинця (щоб запобігти подальшому кровопролиттю). Так міркує хорватський богослов Мирослав Вольф. Після звірств, які він і його народ пережили в колишній Югославії, він відкинув пацифізм своєї юності і прийняв точку зору, близьку до теорії справедливої війни.³⁰ Він дійшов висновку, що гнів і любов не протилежні. Дійсно, Сам Бог гнівається не тому, що Він не любить, а саме тому, що Він є любов.³¹

Теоретик справедливої війни наполягає на тому, що він діє з презумпцією захисту, як стверджує Деріл Чарльз, а не з презумпцією проти війни чи миру. Далі, питання не в насильстві проти ненасильства, а просто в застосуванні сили проти несправедливості. Військовий історик Віктор Девіс Генсон зауважив, що війна, а якщо бути точнішим, військова міць допомогли покласти край рухомому рабству в Америці, а також нацизму, фашизму та радянському комунізму в різних частинах світу.³²

Теорія справедливої війни виходить з того факту, що було б морально неправильним прирівнювати всі війни або ставити в один ряд усіх учасників конфлікту.³³ Справді, навіть радикальний пацифіст Магатма Ганді говорив:

*«Я співчуваю євреям. ...Якби коли-небудь могла бути виправдана війна, в ім'я і для людства, війна проти Німеччини, щоб запобігти безглуздому переслідуванню цілої раси, то вона була б повністю виправдана. Але я не вірю ні в яку війну...».*³⁴

Б) Практичне осмислення

Отже, сказавши все це, ми можемо зробити кілька практичних висновків у контексті питання участі християн у війні.

1. Теорія справедливої війни нагадує нам, що саме застосування військової сили поклало кінець нелюдським режимам ХХ століття і

Best Worship Psalms," interview with Andrew Byers, *Christianity Today* 57, no. 7 (September 2013): 79.

[30] Miroslav Volf, "Faith and Reconciliation: A Personal Journey," in *God's Advocates: Christian Thinkers in Conversation* (Grand Rapids: Eerdmans, 2005), 222.

[31] Miroslav Volf, *Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace* (Grand Rapids: Zondervan, 2006), 138-139.

[32] Paul Copan, «Just War as Deterrence against Terrorism? Options from Theological Ethics» в *Philosophia Christi* Volume 18, Number 1, 2016, с. 99-108.

[33] Charles J.D., Demy T. *War, Peace, and Christianity: Questions and Answers from a Just-War Perspective* / Crossway, 2010. – С. 59-62.

[34] Zack Rothbart, «Gandhi's 1939 Rosh Hashanah Greeting to the Jewish People»: <https://blog.nli.org.il/en/gandhi/>

- зупинило геноцид, а державні структури правопорядку є невід’ємними складовими будь-якого цивілізованого суспільства. Таким чином, прихильники цієї теорії часто волають до здорового глузду, закликаючи визнати нежиттєздатність альтернативних моделей у багатьох реаліях нашого світу.
2. Зазвичай війни починаються зі злочинних намірів і відсутності засобів стримування або тому, що після якоїсь попередньої війни не було чіткого розв’язання чи залишилися невирішені протиріччя. Наявність сильної армії – це вже дієвий засіб стримування агресора. Навіть не використавши жодної кулі, потужна армія може втримати нації-ізої від нанесення зла країні.³⁵
  3. Народи часто стають співучасниками зла через свою бездіяльність. Як свідчить цитата, яку часто приписують Данте Аліг’єрі: «Найспекотніші куточки в пеклі залишені для тих, хто за часів найбільших моральних переломів зберігав нейтралітет».
  4. Говорячи про справедливу війну, християнам слід пам’ятати, що справедлива війна має сенс у контексті справедливості та доброти Бога, що існує справедливий моральний порядок, і Бог делегує людям можливість протистояти несправедливості, якщо хтось порушує цей порядок. Таким чином, ця теорія об’єднує в собі весь корпус біблійних текстів, наголошуючи на єдності та послідовності Божого характеру і Його повелінь.³⁶
  5. Критерії справедливої війни можуть послужити хорошим засобом для аналізу різних етапів війни, а також нашої участі в ній. Вони дають нам ясний фундамент для оцінки поточної ситуації, нагадують про те, що всі люди рівні й створені за Божим образом, обмежують гріховні схильності нашої натури.³⁷

Підсумовуючи, теорія справедливої війни є важливим підґрунтям для існування та розвитку цивілізованого суспільства, ігнорування її принципів обертається катастрофою.

Треба наголосити, що для всіх християн, які відчувають необхідність застосувати силу або вже є безпосередніми учасниками воєнного конфлікту, критерії справедливої війни є необхідною моральною основою, без якої моральні орієнтири на полі бою стануть неможливими, а переважання гріха очевидним.

[35] Пол Копан, «Теорія справедливої війни», Електронне джерело: <https://scienceandapologetics.com/teoriya-spravedlivoj-vojny/>

[36] Детальніше про старозавітні війни та їхнє осмислення див. Копан П. *Являється ли Бог моральним чудовищем?* / Книгоноша, ХНАЦ, 2021.

[37] Charles J.D., Demy T. *War, Peace, and Christianity: Questions and Answers from a Just-War Perspective* / Crossway, 2010. – С. 275-277.

ХРИСТИЯНСЬКИЙ РЕАЛІЗМ

«Глибоко проникаючи в людську природу, християнська віра вбачає в усій історії людства його провину, від якої ніхто не може його звільнити, крім божественної благодаті. Ця благодать звільняє християн, щоб вони діяли в історії; щоб присвячували себе тому, що вважають найвищими цінностями; щоб захищали твердині цивілізації, ввірені їм необхідністю та історичною долею. І ця благодать нагадує християнам про двоїстий характер навіть найкращих їхніх дій. Якщо божественне Провидіння не братиме участі в наших справах, щоб витягати добро з нашої порочності, то порочність нашої добротності легко може вразити найвищі наші пориви і розбити найкращі надії».³⁸ (Рейнгольд Нібур)

А) Виклад позиції

Нарешті, давайте розглянемо третю з класичних позицій на питання миротворчості з християнської перспективи. Позиція християнського реалізму, ймовірно, є малознайомою для більшості християн, ба більше, під час осмислення цього погляду виникає й така проблема – такого роду реалізм сильно відрізняється у викладенні різних мислителів (навіть більше, ніж дві перераховані вище позиції), тому дуже важливо наголошувати на тому, що ми говоримо конкретно про християнський реалізм.³⁹

На цьому етапі може виникнути запитання, якщо ця позиція настільки маловідома в християнських колах, то хіба можна назвати її «класичною»? Справді, якщо говорити про деякі сучасні політичні програми, то їх складно було б віднести до традиційних поглядів християнських мислителів, однак у цій статті ми розуміємо під християнським реалізмом просто проміжну позицію між теорією справедливої війни та пацифізмом. І в цьому контексті легко простежити в історії церкви чимало мислителів, які дотримувалися подібної точки зору. Насправді, ця позиція часто формується просто на основі моральної інтуїції – християни прагнуть миру, проте за часів політичних потрясінь і війн, іноді вони змушені «забруднити руки», щоб запобігти поширенню зла і захистити невинних людей. Прихильник миру, який став свідком нападу злочинця на жертву, може і повинен прийняти рішення спробувати зупинити злочинця і захистити жертву – саме з цього пункту ми могли б почати говорити про християнський реалізм.

Отже, християнський реалізм зазвичай асоціюється з мисленням богослова Рейнгольда Нібура (1892-1971), чий погляд сформувався в

[38] Рейнгольд Нібур, «Християнство и война», Електронне джерело: <http://www.rondon.org/relig-081226130629>

[39] Paul Copan, *Introduction, у War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 7-8.

сильній опозиції до нацизму, а також до ізоляціоністської позиції Америки у світлі небезпеки, яку становив нацизм. Він дотримувався прагматичного або консеквенціалістського⁴⁰ погляду на застосування сили, намагаючись знайти золоту середину між пацифізмом і принципами теорії справедливої війни.⁴¹ Школа реалізму зачіпає питання як міжнародних відносин, так і внутрішньої політики, саме тому вона носить також назву політичного реалізму.⁴² Іншим видатним мислителем цієї школи був політолог Ганс Моргентау,⁴³ і, на відміну від багатьох інших прихильників цієї школи, які не розглядають цю позицію як моральну взагалі, Нібур та Моргентау цілком чітко розуміли, що їхній проєкт має моральний зміст – отже, їхні ідеї можна осмислити на основі християнського богослов'я та моральних міркувань. Знову ж таки, наша стаття прагне виокремити лише найзагальніші контури цієї школи думки. Які ж головні ідеї цієї точки зору?

1. Християнський реалізм виходить із конфлікту моральних імперативів.⁴⁴ З одного боку, християни вірять у священну природу людського життя, створеного за образом і подобою Божою. З іншого боку, наслідком гріхопадіння є спотворення цього образу, що призводить до егоїзму та гордині, гріхів, які лише посилюються державою. Звідси наступний наслідок – прагнення до влади та панування стає переважаючим, а тому війна виявляється неминучою. Захист своїх побратимів за образом і подобою вимагає знищення інших носіїв образу, в чому й полягає іронія і трагедія війни. Зрозуміло, війна радикально змінює не тільки держави, а й кожного з учасників конфлікту, тож неможливо уникнути негативних наслідків війни. При цьому реальність війни унеможлиблює з морального погляду і бездіяльність – оскільки бездіяльність не в силах зупинити поширення зла і ще більшу кількість трагедій серед носіїв Божого образу.

2. Християнський реалізм фокусується на «ціні», яку буде необхідно заплатити, беручи участь у війні або застосовуючи насильство.⁴⁵ Таким чином, якщо традиція справедливої війни підкреслює умови, за яких війна може бути морально виправдана, то християнський реалізм робить акцент на вартості війни – наскільки велику ціну нам доведеться заплатити. Цю ціну часто вимірюють у термінах «брудних рук» і кількості

[40] Від консеквент, лат. consequens – «наслідок, висновок, результат».

[41] A. J. Nolte, «A Christian Realist View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 117-118.

[42] Lowin R.W. *Christian Realism and the New Realities* / Cambridge University Press, 2008. – С. 11-18.

[43] Morgenthau H. *Politics Among Nations* / McGraw-Hill Education, 2005.

[44] A. J. Nolte, «A Christian Realist View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 118-119.

[45] A. J. Nolte, «A Christian Realist View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 119.

збитків для суспільства. Тому християнський реалізм – це не стільки фіксований принцип або набір принципів, подібно до пацифізму або теорії справедливої війни, а скоріше ставлення християнина до конкретної війни, державної влади, міжнародних відносин, тощо. Загалом реалісти розглядають політику з етичного та прагматичного погляду, при цьому християнські мислителі роблять особливий акцент на богословських підвалинах для такого прагматизму – оскільки кожне життя священне, будь-яка смерть, апріорі, є трагедією, однак при цьому, з огляду на спотворення нашого образу гріхом, іноді ця трагедія є необхідною.⁴⁶

3. Християнський реалізм бере за відправну точку парадоксальний стан людства: одночасно створеного за образом Божим і водночас радикально схильного до катастрофічних реалій гріха. Саме тому Рейнгольд Нібур говорив, що людство перебуває в постійній напрузі між своєю свободою як носія образу Божого і своєю обмеженістю, нав'язаною гріхом і смертю. Наслідком цієї напруги є егоїстична поведінка людей, яка робить війну неминучою.⁴⁷

Таким чином, християнський реалізм визнає трагедію війни та її неминучість, погоджуючись із теорією справедливої війни. Тож у найпростішому викладі різниця між теорією справедливої війни та християнським реалізмом полягає в тому, що перша точка зору розглядає війну як більше благо, коли обирають із двох вимушених варіантів, тоді як друга точка зору говорить про менше зло. Але з огляду на масштаб трагедії, християнські реалісти взагалі не люблять говорити про благо в цьому контексті, зупиняючись на твердженні, що війна буває необхідною, хоча її і слід намагатися уникнути. У цьому плані вони наближаються до пацифістів, які роблять акцент на святості й непорушності кожного людського життя.

Християнські реалісти стверджують, що саме таке ставлення до цього питання ми знаходимо як у Писанні, так і в церковній історії. Так, Нібур розмірковував про уривок зі Старого Заповіту, в якому Господь заборонив Давиду збудувати храм, бо його руки були в крові (1 Хроніки 28:3).⁴⁸ Зверніть увагу, що з одного боку ми бачимо необхідність ведення воєн, які часто наказував Сам Бог, з іншого боку ми бачимо, що це не скасовує того факту, що такий стан справ не є досконалим, а лише вимушеним. На думку християнських реалістів, цей уривок, можливо, є найяскравішим

[46] Eric Patterson, introduction to *The Christian Realists: Reassessing the Works of Niebuhr and His Contemporaries*, ed. Eric Patterson (Lanham, MD: University Press of America, 2003), 1.

[47] Robert Lovin, introduction to Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation* (Louisville, KY: Westminster John Knox, 1996), xiii.

[48] Reinhold Niebuhr, *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretation of History* (New York: Charles Scribner's Sons, 1965), 61.

старозавітним прикладом парадоксальної реальності: навіть праведна війна в ім'я Бога чинить настільки сильний вплив на характер Давида, що його вважають невідповідною людиною для будівництва Божого дому. Так, Давида не звинувачують у тому, що він воював за Господа, і, понад те, йому надають праведність перед Богом у тому, що він бажає побудувати храм для Господа. Але цей уривок говорить про те, що неможливість Давиду побудувати храм є трагічною необхідністю життя в занепадомому світі – він виконав своє призначення як цар-воїн, але для будівництва храму потрібен був цар іншого типу, не осквернений війною і насильством.

Подібне ставлення прихильники цієї школи знаходять і в церковній історії. Так, наприклад, Василій Великий зазначав, що вбивство на війні може бути прощено, якщо участь у війні була вмотивована захистом чесноти та благочестя. Але при цьому руки таких людей залишаються нечистими, а тому їм слід утримуватися від причастя протягом трьох років.⁴⁹ Важливо зазначити, що оскільки такий гріх було прощено, йдеться не про моральну провину, а радше про рани душі, що залишаються після застосування насильства. І покаєння після цього має на меті відновити свою душу до того рівня чистоти, який необхідний для прийняття таїнства.⁵⁰

Б) Практичне осмислення

Отже, давайте знову підведемо деякі підсумки, які можуть бути корисними для нас у практичному плані.

1. Християнський реалізм не намагається розв'язати внутрішню напруженість і моральний конфлікт, який ставить перед нами війна і насильство. Ця точка зору приймає цей конфлікт як трагічну даність занепадомого світу, в якому живуть носії Божого образу.⁵¹
2. Прихильники християнського реалізму критикують як теорію справедливої війни, так і пацифізм: першу – за небажання наголошувати на трагедії війни, другу – за небажання вдаватися до конкретних дій, необхідних для порятунку ближнього.⁵²

[49] Див. правило 13 Василя Великого: «Мені здається, що наші отці не вважали вбивства на війні вбивствами з поблажливості до захисників чесноти та благочестя. Але, можливо, не погано порадити, щоб вони, як такі, що мають нечисті руки, протягом 3-х років утримувалися тільки від прилучення». Електронне джерело: <https://azbyka.ru/pravo/vasiliya-velikogo-13/>

[50] Valerie A. Karras, «Their hands are not clean: Origen and the Cappadocians on war and military service», in *Orthodox Christian Perspectives on War*, ed. Perry T. Hamalis and Valerie A. Hamalis and Valerie A. Karras (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2017), 148.

[51] A. J. Nolte, «A Christian Realist View», у *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022. – С. 141.

[52] Keith Pavlischek, «Reinhold Niebuhr, Christian Realism, and Just War Theory A Cri-

3. Християнський реалізм нагадує нам про важливість збереження своєї душі в чистоті, всупереч похмурих реаліям зла, з яким ми всі стикаємося. Ми не повинні применшувати моральну трагедію, яка супроводжує знищення людей, що носять образ Божий.
4. Християнський реалізм ставить акцент на пасторському піклуванні та турботі постраждалих від насильства душ, наголошуючи, що навіть виправдане застосування насильства залишає свої рани на нашій душі. Тому ця позиція закликає бути дуже обережним у застосуванні насильства, оскільки наслідки можуть бути надто прискорбними, як фізично, так і духовно.

Отже, третя позиція в питанні миротворчості також важлива, оскільки описує роздуми і спосіб мислення багатьох християн, які зіткнулися з моральною дилемою війни. Праці християнських реалістів можуть послужити важливу службу з душеопікунства, реабілітації, і настанові християн, які були змушені стикнутися з радикальним злом цього світу.

Традиція християнського реалізму вельми широка, і охоплює найрізноманітніші питання, від локальних конфліктів до глобальних проблем (починаючи із взаємин між расами і закінчуючи економікою та екологією).⁵³

ВИСНОВКИ

Отже, тепер ми можемо підсумувати три християнські перспективи на миротворчість. Згідно з пацифізмом, миротворчість полягає у відмові від смертоносного насильства, та культивуванні альтернативних способів по боротьбі з проявами зла в цьому світі. Прихильники цієї позиції вважають, що непротивлення злу є найбільш послідовною позицією для учня Ісуса. Вони наполягають на тому, що це зовсім не бездіяльність або відхід від світу, а створення і пошук миру. Вони критикують теорію справедливої війни, зазначаючи, що її надто часто застосовують у зовсім чужих їй цілях – для виправдання найрізноманітніших воєн.

Теорія справедливої війни вважає, що миротворчість – це встановлення і збереження справедливого миру, який у гріховному світі можливий тільки шляхом застосування сили. Прихильники цієї теорії бачать у принципах справедливої війни відображення морального закону, даного нам нашим Творцем. Вони категорично не згодні з пацифістами, вважаючи позицію останніх утопічною і нежиттєздатною.

---

tique” в *Christianity and Power Politics Today: Christian Realism and Contemporary Political Dilemmas*, ed. E. Patterson / Palgrave Macmillan, 2008. – С. 53-55.

[53] Див. наприклад, *The Future of Christian Realism: International Conflict, Political Decay, and the Crisis of Democracy* (Faith and Politics: Political Theology in a New Key), ed. by Dallas Gingles, Joshua Mauldin, Rebekah L Miles / Lexington Books, 2023.

Проміжною між цими двома позиціями є християнський реалізм, який виходить із передумови, що розв'язання моральної дилеми в гріховному світі є неможливим, а тому ми просто мусимо жити з цією реальністю, не вдаючись до будь-якої крайнощі. Християнські реалісти ставлять особливий акцент на святості й непорушності людського життя, і на глибоких травмах, які необхідно виліковувати після участі в насильницьких конфліктах, і на тому, що іноді цієї участі неможливо уникнути, якщо керуватися моральними міркуваннями. З цього погляду миротворчість – це збереження чистоти душі в контексті необхідності застосування смертоносного насильства.

У цій статті ми навмисно не намагаємося відповісти на запитання, яка ж із позицій на нашу думку є правильною, тому що мета цієї статті дати загальне уявлення про класичні християнські позиції, які мають як свої сильні, так і слабкі сторони. Ми усвідомлюємо, що кожна з цих точок зору завжди матиме своїх прихильників як з інтелектуальних, так і з емоційних міркувань. Інтелектуальні міркування полягають у різного роду аргументах, які можуть представити кожна зі сторін. Ці аргументи можуть бути більш або менш переконливими залежно від контексту. Емоційні міркування полягають у психологічних факторах, з якими живе та чи інша людина, і які можуть схилити до прийняття певної позиції.

Таким чином, замість того щоб намагатися встановити єдину точку зору, ми вважаємо, що в контексті війни найефективнішим способом буде співіснування і взаємодопомога всіх трьох позицій. Кожна з позицій має свої переваги (і недоліки), розуміння яких дає змогу християнам краще орієнтуватися і адекватніше та ефективніше діяти практично в екстремальних умовах війни та духовної боротьби. Дискусія між цими трьома позиціями є актуальною для євангельського християнства, ми бачимо як змінюється ставлення християн до участі у війні як на власному досвіді, так і на досвіді інших представників християнської думки. Нам слід прислухатися до інших поглядів, і намагатися коригувати ті моменти, які є слабкими. Пацифіст, християнський реаліст і теоретик справедливої війни можуть разом служити на благо церкви та суспільству, прагнучи досягти миру і захистити невинних людей. Слід враховувати, що говорячи про кожную з цих перспектив, ми говоримо про цілу традицію, з якою ідентифікують себе та чи інша група християн. На наш погляд, спроба руйнування традиції під час війни не є найкращою стратегією, це має бути природний процес. Натомість, ми могли б культивувати та творити ті кращі сторони різної самоідентифікації серед християнських діячів, щоб досягти більшого блага.

Зрештою, ніхто з нас не зможе втекти від трагічної реальності гріха і зла. І яку б точку зору ми не займали, як християни, ми знаємо, що наше

виправдання перед Богом можливе тільки через Ісуса Христа на основі Його безумовної благодаті. Можливо, найяскравішою особистістю, яка втілює в собі всю боротьбу цих трьох точок зору, є німецький пастор, теолог і антифашист Дітріх Бонгеффер, який мученицьки загинув лише за місяць до закінчення Другої світової війни. На початку свого шляху він активно дотримувався теорії справедливої війни (в її німецькому викладі), потім радикально змінив свій світогляд, ставши пацифістом, готовим піти на страту, тільки щоб не брати до рук зброю, і нарешті, у розпал війни його пацифізм переріс у свого роду християнський реалізм, коли він вирішив узяти провину й відповідальність на себе, вступивши в змову з убивства диктатора.⁵⁴

Кліффорд Грін називає його точку зору «умовним пацифізмом», або якщо більш детально, «християнською миротворчою етикою». Його умовний пацифізм полягав у повному фокусуванні на Христі та практичному слідуванні за Ним у кожній конкретній ситуації. Таким чином, христологія та етика нероздільні.⁵⁵ Грін виділяє сім аспектів його умовного пацифізму:

1. Протидія війні (конкретно агресивній війні Гітлера).
2. Опір злу (церковна боротьба, участь у змові).
3. Ненасильницький опір (життя відповідно до Нагірної проповіді).
4. Захист відмови від військової служби з міркувань совісті.
5. Робота із захисту та допомоги жертвам насильства (наприклад, євреїв, емігрантів, інвалідів).
6. Поширення своєї мирної етики серед учнів.
7. Готовність постраждати і померти.⁵⁶

Імовірно, ці сім принципів можуть стати точкою обговорення і єдності всіх трьох позицій, а також можуть послужити основою для наших власних роздумів і практичних дій як миротворців Христа, які прагнуть принести мир українській землі. Як слушно зауважив Федір Райчинець, християнство пропонує інше бачення людини і суспільства, яке часто вступає в конфлікт із баченням цього світу. Таким чином, як би парадоксально це не звучало, християнство передбачає вступ у конфлікт, проте цей конфлікт слугує лише одній меті – подолання несправедливості та досягнення миру. І як влучно підкреслюють Н.Т. Райт і М.Ф. Берд,

[54] Детальніший виклад позиції Бонгеффера див. Михайло Абакумов, «Як бути християнином під час війни: Служіння Дітріха Бонгеффера» в альманасі «Богамисліє», №33:2, 2023.

[55] Clifford Green, "Bonhoeffer's Christian Peace Ethic, Conditional Pacifism, and Resistance," in *The Oxford Handbook of Dietrich Bonhoeffer*, ed. Michael Mawson and Philip G. Ziegler, First Edition., Oxford Handbooks (New York: Oxford University Press, 2019), 344, 347-348.

[56] Там саме, 355.

«Християнське покликання – це не побожна туга за небесами і не схема з насильницького становлення Ісуса царем над безвольними підданими. Навпаки, християни повинні бути готові говорити правду владі, з метою піклування про праведне здійснення правління, спостерігаючи, щоб воно було спрямоване по душі справедливості, і виконуючи те служіння, яке Бог очікує від влади».⁵⁷

Перед українськими християнами стоїть непросте завдання, проте володіючи принципами Царства Божого, спрямованого на культивування справедливого миру, ми можемо привнести суттєві зміни. Це може видаватися утопічним, проте історія не раз доводила той факт, що радикальний заклик Христа до миротворчості – це не пафосна втеча зі світу, а практичний план дій, той самий план, що поклав кінець рабству, надав гідні права жінкам, і зупинив незліченну кількість конфліктів упродовж своєї двохтисячолітньої історії. Чи готові ми стати миротворцями в XXI столітті, це відкрите, але життєво важливе питання.

Сьогодні українські християни змушені формулювати свої позиції ясніше і твердіше, через трагедію, що склалася. У цьому є й перевага – це дає нам змогу ідентифікувати себе як миротворців в цьому конфлікті, знайти своє місце і покликання, оскільки уникнути вибору тепер стало практично неможливо. Але саме подібні ситуації і дозволяють нам прийти до формування справді християнського мислення, у фокусі якого стоїть встановлення справедливого миру, формування богослов'я нації та патріотизму й ідентифікація своєї місії, даної Богом заради збереження ближнього і своєї держави.

Ми хотіли б закінчити цю статтю звернувшись знову до слів теолога Дітріха Бонгеффера, життя якого яскраво відображає безперервну боротьбу з питаннями, порушеними в цій роботі. Подібно до Христа Бонгеффер вирішив діяти відповідально, представляючи собою всіх тих німців, які виступали проти зла нацизму. Так він остаточно ідентифікував себе з німецьким народом. Однак його ідентифікація не означала згоду з доміантним поглядом тогочасного німецького народу, навпаки, його особиста миротворча позиція була закликком повернутися до гармонії та миру, до яких закликав Христос.

Його акт ідентифікації був свого роду рятівним жестом, що вказував напрямок німецьким церквам. Він був готовий взяти на себе провину, а не перекладати її на інших. Він бачив свою роль у змові як акт покаяння і як визнання провини своєї церкви і свого народу, і жодним чином не виправдовував себе перед лицем Божим, а тому він писав: «Людину вільної відповідальності виправдовує перед іншими людьми потреба,

^[57] Див. Wright N.T., Bird M.F., *Jesus and the Powers: Christian Political Witness in an Age of Totalitarian Terror and Dysfunctional Democracies*, / Zondervan, 2024.

перед самою собою – її совість, але перед Богом вона сподівається тільки на благодать».⁵⁸

Сьогодні для християн України випала нагода здійснити власний акт ідентифікації та сформуванню тверду біблійну позицію у світлі трагедії російсько-української війни. Історія Церкви пропонує широкий спектр можливостей щодо практичного вираження християнської віри в умовах війни. На наш погляд, три перспективи, які коротко описані вище, безсумнівно, знайдуть своє вираження і у вашій помісній громаді, кожна з них ставить акцент на окремих аспектах людської душі, охоплюючи кожного з нас особисто, а тому всі ми можемо зробити свій внесок у перемогу над злом.

БІБЛІОГРАФІЯ

Paul Copan, *Introduction, в War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022.

Paul Copan, «Just War as Deterrence against Terrorism? Options from Theological Ethics» в *Philosophia Christi*, Volume 18, Number 1, 2016.

Пол Копан, «Теория справедливой войны», Электронный источник: <https://scienceandapologetics.com/teoriya-spravedlivoj-vojni/>

Пол Копан. *Является ли Бог моральным чудовищем?* / Книгоноша, ХНАЦ, 2021.

Eric Patterson, «A Just War View», в *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022.

Eric Patterson. *Basic Guide to the Just War Tradition: Christian Foundations and Practices* / Yale University Press, 2023.

Eric Patterson. *Ending Wars Well: Order, Justice, and Conciliation in Contemporary Post-Conflict* / Yale University Press, 2012.

Eric Patterson, *Introduction to The Christian Realists: Reassessing the Works of Niebuhr and His Contemporaries*, ed. Eric Patterson (Lanham, MD: University Press of America, 2003).

Myles Werntz, «A Nonviolence View», в *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022.

A. J. Nolte, «A Christian Realist View», в *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022.

Meic Pearse, «A Church Historical View: War as Radical Evil», в *War, Peace, and Violence: Four Christian Views*, ed. Paul Copan / IVP Academic, 2022.

Lewis C.S. *The Weight of Glory* / HarperOne, 2001.

Ростислав Ткаченко, «Bellum justum або війна заради мира: християнська теорія справедливої війни від давнини до сьогодні» в альманасі *Богомисліє*, №32, 2022.

Олег Борноволок, «Військове питання і євангельський рух: Історичний контекст», в альманасі *Богомисліє*, №32:2, 2022.

Yoder J.H. *When War Is Unjust, Second Edition: Being Honest in Just-War Thinking* / Wipf and Stock Publishers, 2001.

^[58] Бонгеффер Д. *Етика* / ББІ, 2013. – С. 219.

- Scot McKnight, *The Sermon on the Mount, Story of God Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2013).
- Крейг У.Л. *На страже* / ХНАЦ, Книгоноша, 2022.
- Мур М. *Кенотическая политика* / ХНАЦ, Книгоноша, 2021.
- Абакумов М. *Війна і віра. Життя та переконання Дітріха Бонгеффера* / ХНАЦ, Книгоноша, 2024.
- Михайло Абакумов, «Як бути християнином під час війни: служіння Дітріха Бонгеффера» в альманасі *Богомисліє*, No33:2, 2023.
- Ferdinand Schlingensiepen, *Dietrich Bonhoeffer 1906–1945: Martyr, Thinker, Man of Resistance*, trans. Isabel Best (London; New York: T&T Clark, 2012).
- Clifford Green, “Bonhoeffer’s Christian Peace Ethic, Conditional Pacifism, and Resistance,” in *The Oxford Handbook of Dietrich Bonhoeffer*, ed. Michael Mawson and Philip G. Ziegler, First Edition., *Oxford Handbooks* (New York: Oxford University Press, 2019).
- Бонхеффер Д. *Хождение вслед* / РГГУ, 2002.
- Бонхеффер Д. *Этика* / ББИ, 2013.
- David A. Hoekema, “A Practical Christian Pacifism,” *Christian Century*, October 22, 1986.
- G. Boyd, “Does God Expect Nations to Turn the Other Cheek,” in T. York, ed., *A Faith Not Worth Fighting For* (Eugene, OR: Cascade, 2012), 107–24.
- Taylor D. *A Change of Allegiance* / Radical Reformation Books, 2008. – С. 164–180.
- G.K. Chesterton, *Illustrated London News*, Jan. 14, 1911.
- Катехизис Католической Церкви* / Культурный центр «Духовная Библиотека», 2001.
- Charles J.D. *Between Pacifism and Jihad: Just War and Christian Tradition* / IVP Academic, 2005.
- Charles J.D., Demy T. *War, Peace, and Christianity: Questions and Answers from a Just-War Perspective* / Crossway, 2010.
- Matthew Alexander Flanagan, «Thank God for the New Zealand Anti-Terrorist Squad» в *Philosophia Christi*, Volume 18, Number 1, 2016.
- N.T. Wright, *Paul for Everyone: Romans: Part II* (Louisville/London: Westminster John Knox/SPCK, 2004).
- N. T. Wright, Michael F. Bird, *Jesus and the Powers: Christian Political Witness in an Age of Totalitarian Terror and Dysfunctional Democracies*, / Zondervan, 2024.
- Andrew Byers’ interview with N.T. Wright in “N. T. Wright Wants to Save the Best Worship Psalms,” interview with Andrew Byers, *Christianity Today* 57, no. 7 (September 2013): 79.
- Miroslav Volf, “Faith and Reconciliation: A Personal Journey,” in *God’s Advocates: Christian Thinkers in Conversation* (Grand Rapids: Eerdmans, 2005).
- Miroslav Volf, *Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace* (Grand Rapids: Zondervan, 2006).
- Reinhold Niebuhr, *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretation of History* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1965).
- Рейнгольд Нибулр, «Христианство и война», Электронный источник: <http://www.rondon.org/relig-081226130629>
- Robert Lovin. *Christian Realism and the New Realities*, / Cambridge University Press, 2008.

- Robert Lovin, Introduction to Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation* (Louisville, KY: Westminster John Knox, 1996).
- Keith Pavlischek, "Reinhold Niebuhr, *Christian Realism, and Just War Theory A Critique*" в *Christianity and Power Politics Today: Christian Realism and Contemporary Political Dilemmas*, ed. E. Patterson / Palgrave Macmillan, 2008.
- Morgenthau H. *Politics Among Nations* / McGraw-Hill Education, 2005.
- Valerie A. Karras, "Their Hands Are Not Clean: Origen and the Cappadocians on War and Military Service," in *Orthodox Christian Perspectives on War*, ed. Perry T. Hamalis and Valerie A. Karras (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2017).
- The Future of Christian Realism: International Conflict, Political Decay, and the Crisis of Democracy (Faith and Politics: Political Theology in a New Key)*, ed. by Dallas Gingles, Joshua Mauldin, Rebekah L Miles / Lexington Books, 2023.
- Правила свт. Василя Великого: <https://azbyka.ru/pravo/pravila-svt-vasiliya-velikogo/>
- Zack Rothbart, «Gandhi's 1939 Rosh Hashanah Greeting to the Jewish People»: <https://blog.nli.org.il/en/gandhi/>